

Ірина Матяш

ОСОБА В УКРАЇНСЬКІЙ АРХІВІСТИЦІ:
БІОГРАФІЧНІ НАРИСИ

К., 2001. — 228 с.

Ця вишукано оформлена книга є спільним виданням Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського та Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства. Вона вийшла друком за сприяння Фонду кафедр українознавства Гарвардського університету (США) і складається з біографічних нарисів 11 діячів архівної справи України першої половини ХХ ст., переважно 20—30-х років. Цих людей об'єднує, як доводить автор, пасіонарність, відданість науці, широка ерудиція, а також спільне походження — майже всі вони вихідці з Чернігівщини, як, до речі, і сама автор. Усі вони зростали в університеті Святого Володимира під благодійним впливом славетного професора Володимира Антоновича.

Перш ніж перейти до стислого аналізу згаданої книги, слід сказати кілька слів про її автора. Ірина Матяш належить до істориків нової генерації. Її перу належить 150 публікацій, останнім часом видано ще три змістовні монографії: “Катерина Грушевська: життєпис, бібліографія, архіви” (1997), “Архівна періодика: історія, бібліографія, бібліометрія (1999), “Архівна наука і освіта в Україні 1920—1930-х років” (2000). Глибоке знання архівної справи, неординарне мислення, смак до новизни, а також бездоганне володіння біографічним жанром дозволили І. Матяш утвердитися серед найперспективніших і, головне, продуктивних учених-істориків. Вона успішно опанувала новий науковий напрям, який можна назвати історіографією архівознавства. І. Матяш займає чільне місце в науково-громадському житті, є членом і керівником низки товариств — Спільки архівістів України, Міжнародної ради архівів, Українського біографічного товариства, Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові та ін. Про її творчий поступ і шукання свідчить і рецензована праця.

Повернімося до плеяди учених, героїв нарисів І. Матяш. З-поміж них Олександр Грушевський, молодший брат великого історика, його співробітники й друзі — Вадим Модзалевський і Володимир Міяковський, а також Пилип Клименко, Митрофан Довнар-Запольський, Василь Базилевич, Василь Дубровський, Василь Веретенников, Ольга Водолажченко, Віктор Романовський і Сергій Маслов. Розквіт їх науково-дослідної та педагогічної діяльності припадає на 1918—1938 рр. Активні учасники українських визвольних змагань, творці вітчизняної архівістики 1920-х років, які у наступному десятиріччі зазнали цькування, жорстоких переслідувань, арештів, заслання, тяжкої праці в сталінських концтаборах. Доля була милосердною лише до В. Модзалевського, який пішов з життя молодим, ще до масових репресій. Не один рік провели в таборах В. Міяковський, О. Водолажченко, В. Романовський, П. Клименко. Загинув на заслання О. Грушевський. З тавром “білоруського націоналіста” помер М. Довнар-Запольський. Тричі зазнавав арештів, заслання до Сибіру В. Базилевич, життя якого під час війни обірвалося від кулі нацистів. Далеко від Батьківщини закінчили життєвий шлях В. Міяковський і В. Дубровський, які знайшли притулок за кордоном.

Автор книги в персоніфікованому вигляді, крізь призму життя і діяльності названих вище учених розкриває троїсту мету дослідження — адекватно відтворити історію української архівістики, з'ясувати у вирі диску-

сій 20-х років її теоретико-методологічні засади і, нарешті, розкрити зміст практики архівів (збір і збереження документів, організація архівосховищ, підготовка кадрів тощо). У книзі дана мозаїчна, але переконлива загальна картина поступу архівістики як наукової дисципліни і одночасно установи, що зберігає та примножує історичну пам'ять нації. Чітко виділяє автор боротьбу двох тенденцій — будівничої, творчої і протилежної — руйнівної, догматичної. Перша тенденція переважає в період від повалення царату до 1931 р. і проявляється у розробці нової теоретичної концепції, реформуванні архівної справи на засадах демократизації та українізації, існуванні відносно творчої атмосфери наукових дискусій. Репресії влади мають поодинокий, часто випадковий характер, що не має гнітючого монополізму панівної ідеології. З 1931 р., після примусової марксизації, переважають руйнівні деструктивні тенденції. Архівістика, як і інші гуманітарні науки, перетворюється на служницю тоталітарної політики. Віднині архівосховища підпорядковані НКВС, а їх головна функція — адміністративно-поліцейська. Архів стає водночас “гвинтиком” тоталітарної машини і жертвою системи. Безроздільно панує антинауковий принцип “архіви задля архівістів”, це вже бюрократичні установи, які обслуговують потреби влади. Справжні архівісти “вичищені” геть, їх місце зайняли “фахівці в цивільному”. Йде систематична війна аж до фізичного знищення опонентів. Двобій політики і науки закінчився нищівною поразкою другої.

Усі десять нарисів, що склали рецензовану книгу, мають внутрішню єдність, оскільки автор зосереджує свою увагу переважно на психологічному портреті свого героя, його ідейно-теоретичній і світоглядній еволюції. Оцінки та узагальнення базуються на міцному фактографічному підґрунті, здобутому з кола різноманітних першоджерел, здебільшого недрукованих. Опрацьовуючи тему, автор залучила до наукового обігу чимало невідомих рукописних та документальних зібрань багатьох центральних та обласних архівосховищ країни. І. Матяш вдалося також ознайомити з архівно-слідчими справами з Державного архіву СБУ (справи В. Дубровського, П. Клименка, О. Водолажченко та ін.). Хочу звернути увагу ще на одне цінне джерело для біографії архівістів, а саме — на матеріали переписів учених СРСР 1926, 1931 і 1934 рр., що зберігаються в Петербурзькій філії Архіву РАН (фонд 155). При підготовці нарисів автор також ретельно вивчила наукову спадщину своїх героїв, аж до найменших газетних публікацій. Слід визнати, що документальна та літературна база твору І. Матяш вражає своєю широтою.

Автор домоглася, щоб апологетика і компліментарність, притаманні біографічному жанру, зведені були до мінімуму.

І. Матяш вдалося поглибити й уточнити наявні біографічні відомості про українських архівістів, зокрема про М. Довнар-Запольського і В. Романовського. У довіднику “Джерелознавство історії України” (1998, с. 166) про першого ученого помилково сказано, що з 1919 р. і до кінця життя він працював у Мінську. Автор рецензованої книги завдяки копійчій дослідній роботі дає іншу, більш достовірну інформацію (с. 93—95). Виявляється, що М. Довнар-Запольський у 1919—1926 рр. працював у Харкові, Баку, Мінську, а з 1926 р. і до смерті — в Москві. Від себе додамо, що в 1919 р. він встиг заснувати ефемерний Боспорський університет у Керчі, про що писав В. І. Вернадський у статті “О научной работе в Крыму в 1917—1921 гг.”.

Високо оцінюючи дослідження І. Матяш, разом з тим не можемо не сказати про деякі фактичні помилки. Чи були в 1910 р. “вступні іспити” в університет? (с. 101). Напевно, ні. Також неточне твердження про те, що

П. Клименко навчався тільки на “відмінно” (с. 59). Це ясне осучаснення університетських порядків, бо тоді такої оцінки не було. Найвища оцінка була “весьма удовлетворительно”, як про це сказано автором у нарисі про В. Базилевича (с. 102).

Книга І. Матяш доволі актуальна для нашого перехідного часу. Чимало положень, які дискутувалися в архівистиці 1920-х років, залишаються і сьогодні злободенними. Мені припали до душі слова з підручника В. Романовського: “...Архівіст зберігає, впорядковує та підготовляє цеглини для будинку історичних дослідів — історик будує його” (с. 189). Це справді так, але слід додати: яку споруду зведе історик — божий храм або духовну в’язницю — залежить від власного сумління і гідності архівіста та його суспільно-політичного ладу, за якого він мусить працювати.

Видатний учений сучасності К. Леві-Стросс, лекції якого я мав щастя слухати в Коллеж де Франс, писав, що архіви кожної нації є “найкоштовнішим і найсвятішим майном”. Це надбання предків ніхто не має права монополізувати у власних чи корпоративних інтересах. Отже, слід повністю звільнити архіви від “переваги антидослідницьких пріоритетів” (П. Кеннеді), які досі заважають науковій розробці їх багатств. Архівна справа потребує подальшої демократизації, гуманізації та прозорості. Роль особи у вирішенні цих завдань важко переоцінити. До таких міркувань спонукає уважного читача рецензована книга.

Д. П. УРСУ (Сімферополь)